

LUND UNIVERSITY

Inledning

Möller, Daniel; Vetushko-Kalevich, Arsenii; Jönsson, Arne; Lindgärde, Valborg

Published in:

Att dikta för livet, döden och evigheten

2020

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Möller, D., Vetushko-Kalevich, A., Jönsson, A., & Lindgärde, V. (2020). Inledning. I D. Möller, V. Lindgärde, A. Vetushko-Kalevich, & A. Jönsson (Red.), *Att dikta för livet, döden och evigheten: Tillfällesdiktning under tidigmodern tid* (s. 5-12). Makadam förlag.

Total number of authors:

4

Creative Commons License:

Ospecificerad

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Inledning

DE STORA TILLFÄLLENA i enskilda människors liv och i samhällets har under olika perioder och i olika länder uppmärksammats med dikter. Vi finner poem med anknytning till dödsfall (tröst till de efterlevande, *consolatio*, och klagan över frånfället, *epicedion*), bröllop (*epithalamion*), födelsedagar (*genethliacon*), en resa (*propemptikon*), återkomst från en resa (*prosphonetikon*) eller en utnämning. Lärda män och kvinnor har fått sig tillägnade gratulationer för nytutkomna böcker, framgångsrika idrottare för vunna segrar, vetenskapsmän för gjorda upptäckter. Folk i nöd har i hopp om uppmärksamhet och hjälp skrivit suppliker, den som tillfrisknat från sjukdom har fått ett välkomnande till det nya livet (*soteria*). Segrar och freder har firats, årsskiften har beaktats.

Tillfällesdikten är sannerligen en mångfasetterad dikttyp, och den ger sökta eller osökta tillfällen till att hylla och hedra men också att klandra. Att tillfällesdikten också visat sig lämpad för många andra syften, exempelvis politiska, ideologiska och propagandistiska liksom belärande och andligt uppbyggande, har gjort att den ofta tagits i bruk, och den har inte minst givit röst åt dem som eljest saknat ett forum. Det gemensamma elementet i denna mångfald är tillfället.¹

Tillfällesdikten kan vara avsedd att hjälpa till att förklara och ge mening åt vad som skett, till exempel vid ett dödsfall. Den ger glans åt livets glada tillfällen, förlänar de sorgliga perspektiv och högtid, och den avser att föreviga liv, bragder och segrar. Därför har vi kallat vår bok *Att dikta för livet, döden och evigheten*.

Förutom själva dikten finns andra element som bör beaktas vid läsning och analys, nämligen ”sändaren”, den eller de personer som författat dikten, kompi-

lerat eller beställt densamma, och ”mottagaren”, den eller de personer dikten riktar sig till eller handlar om och som kan sägas stå i fokus vid överlämnandet vare sig detta sker i form av muntligt framförande eller genom distribution av texten i tryck eller handskrift. Men dikterna kan nå inte bara de direkta mottagarna utan även andra läsare. En bröllopsdikt riktar sig inte bara till brudparet utan också till bröllopsgästerna med familj och vänkrets, en gravdikt kunde delas ut bland begravningsgästerna efter högtidens slut. Gratulationsdikter i en bok når i princip alla bokens läsare. Tillfällesskrifter kunde sändas som nyhetsstoff till bekanta på fjärran ort och de kunde samlas i de privata biblioteken. Det kunde således mycket väl hända att tillfällesdikterna fick förnyat liv när tillfället var förbi. Man kan finna dem i en författares samlade verk, kanske med påkostad typografi och införda paratexter.² Och utgivare tog dem med i sina antologier, kanske utan tillfällesmarkörerna.

Dikterna bidrar därmed till att tillfällena inte bara glider förbi, att glädjen eller sorgen inte förblir en angelägenhet för bara en enskild. Delaktighet skapas, och minnena falnar inte genast. Pindaros, det antika Greklands store skald på 400-talet före Kristus, gav segrarna i de allgrekiska idrottsspelen ett mycket långt liv. Romaren Statius gav på 90-talet efter Kristus i sina *Silvae* exempel på hur en skicklig skald kan skriva dikter för en rad olika tillfällen. Dikttypen blev efter återupptäckten av *Silvae* på 1400-talet oerhört populär, först i den nylatinska och humanistiska kulturen, där man för övrigt också diktade på grekiska. Seden att i bunden form uppvakta vid olika tillfällen spreds därpå med imponerande snabbhet, vilket förstas boktryckarkonsten bidrog till, vid sidan av på latin också på de olika nationalspråken. På italienska skrev till exempel il divino Aretino (1492–1556) hyllningar och niddikter, medan en något äldre samtida, den svenske ärkebiskopen Johannes Magnus (1488–1544), författade en gravdikt på latin.³ Vid samma tid tillkom de första estniska exemplen på humanistisk tillfällesdiktning, Johannes Lohmüllers (ca 1483–1560) epitafium på latin över biskopen av Ösel Johann III och gratulationen till hans efterträdare Johann IV. Under 1600-talet fortsatte man i Sverige att dikta på detta språk. När till exempel Lars Wivallius (1605–1669) skrev om Gustav II Adolfs bedrifter, en dikt som kan betraktas som en lång gravdikt, valde han latin framför svenskan.⁴

Under senare hälften av 1600-talet blev emellertid svenska som litterärt språk allt vanligare, och den främste av Sveriges alla tillfällespoeter under detta sekel, Lars Johanson Lucidor (1638–1674), skrev majoriteten av sina dikter på

modersmålet samtidigt som han skaldade på ytterligare sex språk, nämligen latin, tyska, franska, engelska, italienska och holländska. Gunno Dahlstierna (1661–1709), för att nämna ytterligare ett exempel, skrev sin 268 åttaradiga strofer långa, panegyriska gravdikt över Karl XI, *Kunga Skald* från 1698, på svenska.

De stora namnen känner vi, en Brenner, en Dalin, en Tegnér, men inte bara stora och välkända diktare utan också perifera och numera bortglömda skribenter fattade pennan vid livets större och mindre tillfällen och högtider.⁵

Antalet personskrifter är utomordentligt svårt att beräkna. Det gäller också om vi håller oss till enbart Sverige. Enligt Per S. Ridderstads uppfattning ”bör antalet svensktryckta personskrifter alla kategorier från perioden 1600–1800 överstiga 50 000”. Varje skrift kan innehålla flera dikter och de ingående separata texterna kan ”nä upp mot 100 000”.⁶

I Tyskland utges den monumental *Handbuch des personalen Gelegenheitschriftums in europäischen Bibliotheken und Archiven*, i jämförelse med vilken det svenska materialet framstår som en droppe – om än stor – i havet. Det är naturligtvis frestande att inför materialets väldighet avfärda tillfälleslitteraturen som en andra klassens vitterhet vilket även skett, men det skulle inte göra den mindre intressant för forskningen, snarare tvärtom. Den ger oss nämligen tillfälle att möta olika sändare och mottagare, inte bara de stora namnen utan också vardagens, och här finns ett ovärderligt material för den som vill efterforska en tids tänkande, seder och språkvärld. Det är ett material som ropar efter exempelvis komparativa studier.

Att allt inte är stor poesi är kanske inte så konstigt, men trots att bland annat begravningsdiktningen utsattes för kärv kritik på 1750-talet, då Olof von Dalin i ett anförande i Vitterhetsakademien kritiserade tidens usla tillfällespoeter – en kritik som sedan underströks i *Stockholms Posten* åren 1778–1783 med Johan Henric Kellgrens kända angrepp på de så kallade rimkräken – fortsatte man alltså att skriva tillfällertexter. De tillgodosåg uppenbarligen ett stort behov och levde paradoxalt nog vidare trots den tunga kritiken, framhåller Stina Hansson i en av de senaste större studierna över svensk tillfälleslitteratur, *Svensk bröllopsdiktning under 1600- och 1700-talen. Renässansrepertoarernas framväxt, blomstring och tillbakagång* (2011).

INLEDNING

Genren är föränderlig och har applicerats i nya och oväntade former och sammanhang. En dikt har kunnat figursättas som ett timglas, en pokal eller en lieman, den har kanske formats som en labyrint eller präntats i slingor på ett mönsterklippt pappersark som gåva till ett namnsdagsbarn. I tidigmodern litteratur visade sig djurgravdikter kunna utvecklas till en populär diktform, även den med rötter i antik litteratur. Till exempel hade Catullus och Ovidius diktat om fåglar liksom Statius, som i *Silvae* låter publicera inte bara dikter om människor utan också bland annat ett gravpoem över mecenaten Atedius Meliors papegoja och ett över kejsar Domitianus lejon som avlidit under en kamp på amfiteatern.

Även i vår tid utkommer publikationer med tillfällestexter, och företeelsen är i hög grad internationell. *Om lidet er sängen klar: Den danske lejlighedssang fra Kingo til rap* (2011) är titeln på Ebbe Preislers genomgång av texter som sjungits vid såväl offentliga som privata tillfällen i Danmark från 1600-talet till i dag, en bok med förord av HKH prins Henrik och med goda råd till den som vill författa egna festvisor. Den ryske filologen Jakov Borovskij (1896–1994) har författat tillfällesdikter på latin, vilket hans landsman Denis Keyer fortfarande gör.⁷ Bland riktigt solenna tillfällen kan nämnas att det vid flera amerikanska presidenters installation förekommit att inbjudna skaldler läst upp dikter, senast vid Barack Obamas båda installationer. År 2009 läste Elizabeth Alexander sin dikt "Praise Song for the Day" och fyra år senare framförde en annan framstående poet, Richard Blanco, sin "One Today", hyllad som "a fine example of public poetry". Kanske är det i akademiska sammanhang som tillfälleslitteraturen står starkast idag, även om det också hålls bröllopstal och skrivs julklappsrim och nekrologer. År 2008 publicerades till exempel en diger volym av Lars Huldén med titeln *Akademiska dikter och visor*, vars innehåll enligt författarens förord har tillkommit på beställning eller planerats för speciella akademiska sammanhang, och i studenttidningen *Lundagård* har det allt sedan 1920 förekommit anonyma så kallade Q-verser, där man i ord och bild satiriserar över personer i främst student- och universitetsvärlden. Dikterna är ofta infama, men det brukar ses som en ära att bli uppmärksammas på detta sätt. Tillfället för sådana dikter har framför allt kommit då personen i fråga lämnat sitt uppdrag. Berömda Q-diktare har varit Hjalmar Gullberg, Frans G. Bengtsson och Hans Alfredson.

Som helhet betraktad är tillfällespoesin från 1600- och 1700-talen numera relativt väl genomlyst. Internationellt finns en rad studier att tillgå, och inte minst i Tyskland har forskningen om denna litteratur varit livaktig med namn som Hans-Henrik Krummacher och Wulf Segebrecht.⁸ För nylatinsk del kan nämnas en volym om födelsedagsdikter, nämligen Aline Smeesters, *Aux rives de la lumière. La poésie de la naissance chez les auteurs néo-latins des anciens Pays-Bas entre la fin du XVe siècle et le milieu du XVIIe siècle* (2011).

Svenska förhållanden kan här belysas endast av några exempel. Kurt Johannessons *I polstjärnans tecken. Studier i svensk barock* (1968) undersöker panegyrisk poesi på svenska och latin, Lars Burmans *Den svenska stormaktstidens sonett* (1990) behandlar den tillfälleslitterära sonetten och Janne Lindqvists *Dygdens förvandlingar. Begreppet dygd i tillfallestryck till handelsmän före 1780* (2002) är en undersökning av dygdebegreppet i tillfällespoem till handelsidkare. Stina Hanssons undersökning av bröllopsdiktning under 1600- och 1700-talen är redan nämnd. Tillfogas bör hennes avhandling om Lucidors tillfällesdiktning, ”Bröllopslägrets skald och bårens”.⁹

Den tyskspråkiga tillfällesdiktningen i Stockholm behandlas av Jan Drees i hans avhandling, *Die soziale Funktion der Gelegenheitsdichtung. Studien zur deutschsprachigen Gelegenheitsdichtung in Stockholm zwischen 1613 und 1719* (1986). Bibliografiska förteckningar ges av Toini Melander i *Personskrifter hänförande sig till Finland 1562–1713* (1951–1959) och av Jan Drees i *Deutschsprachige Gelegenheitsdichtung in Stockholm und Uppsala zwischen 1613 und 1719* (1995). Dessutom kan nämnas förteckningar från olika tryckorter som Linköping och Skara.¹⁰

De första avhandlingarna om tillfällesdiktning på latin är Annika Ströms *Lachrymae Catharinae. Five Collections of Funeral Poetry from 1628. Edited with Studies on the Theoretical Background and the Social Context of the Genre* (1994) och Maria Berggrens *Andreas Stobaeus. Two Panegyrics in Verse. Edited with an introduction, translation and commentary* (1994).

Den svenska tillfälleslitteraturen, och då huvudsakligen tillfällespoesin, uppmärksammades 2012 av *Tidskrift för litteraturvetenskap* med ett dubbelnummer (2012: 2–3) där tolv forskare bidrog med diskussioner och analyser.

Forskningen om äldre svensk litteratur, bland annat tillfälleslitteratur, stimuleras i hög grad av Svenska Vitterhetssamfundets rika utgivning. SVS:s

INLEDNING

kommentarvolymerna och inledningarna till de enskilda textvolymerna rymmer ofta omistlig information, baserad på grundforskning. Nämnas kan den pågående utgivningen av Sophia Elisabet Brenners dikter och av Olof von Dalins dramatik, brev, poesi och prosa.

Boken *Att dikta för livet, döden och evigheten* har fokus på perioden 1500 till 1800 och på svenskspråkig tillfällesdiktning insatt i sitt nordeuropeiska sammanhang. Som synes är fältet representativt och omfattande. Glädjande nog har vi lyckats intressera forskare inte bara från Sverige utan också från Danmark, Island, Finland, Estland och Tyskland att medverka med artiklar, vilket varit av avgörande vikt med tanke på Sveriges dåvarande gränser liksom genrens internationella karaktär. Bokprojektet förbereddes genom ett symposium den 26–28 april 2017 på Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet, benämnt ”Att dikta för livet, döden och evigheten. Nya teorier, metoder och infallsvinklar i forskningen kring tillfällesdiktningen 1500–1800”. Föredragshållarna hade förberetts på att de förväntades omarbeta sina föredrag till vetenskapliga artiklar (två föredrag saknas dock tyvärr, några har glädjande nog tillkommit) och att dessa skulle genomgå *peer review*-process. Att rekrytera granskare har fungerat väl – vi ber härmed att få framföra vårt hjärtliga tack till dem för deras generösa hjälp.

Det har varit ett övergripande syfte för volymens redaktörer att ordna så att forskningsfältets både ämnesmässiga och geografiska bredd liksom olika teoretiska och metodiska sätt att närma sig området kommer till sin rätt, och vi har därför kompletterat artiklarna från symposiet med ett antal kortare studier över olika teman.

Vi har även kunnat förse boken med ett rikt bildmaterial, mycket tack vare de rika samlingarna i universitetsbibliotek och arkiv. För bilder och flertalet bildtexter svarar Valborg Lindgärde. Vår förhoppning är att allt skall samspela – för fördjupad förståelse och vidgad kunskap.

Lund den 20 mars 2020

Arne Jönsson · Valborg Lindgärde · Daniel Möller · Arsenii Vetushko-Kalevich

INLEDNING

1. För en analys av begreppet tillfälle i tillfällesdiktningen och av ett antal grundbegrepp, se Boris Dunsch, "Topisch (oder) ephemere? Zur Ambivalenz der Gelegenheit in der Gelegenheitsdichtung", i Claus Uhlig & Wolfram R. Keller (Hrsg.), *Europa zwischen Antike und Moderne, Beiträge zur Philosophie, Literaturwissenschaft und Philologie*, Berlin 2013, s. 244–282.

2. Arne Jönsson, "Presenting Poems. Paratexts to Sophia Elisabeth Brenner's Collection of Poems, Stockholm 1713", i Arne Jönsson & Gregor Vogt-Spira (Hrsg.), *The Classical Tradition in the Baltic Region. Perceptions and Adaptations of Greece and Rome*, Hildesheim 2017, s. 189–212.

3. Se Joseph Kolberg, "Aus dem Briefwechsel der Erzbischöfe von Uppsala, Johann und Olaus Magnus, mit dem Bischof Johannes Dantiscus von Kulm und Ermland", i *Verzeichnis der Vorlesungen an der Königlichen Akademie zu Braunsberg im Sommer-Semester 1915*, Braunsberg Ostpr. 1915 [s. 1–67], s. 10 f., not 15.

4. Se Wivallius dikt om Gustav II Adolf, varav endast ett fragment är bevarat, i Birger Berghs edition i Kurt Johannesson & Håkan Möller (red.), *Hela världen är en teater. Åtta essäer om Lars Wivallius*, Stockholm 2007, s. 211–263.

5. När den stränge poesikritikern Samuel Triewald (1688–1743) år 1709 skrev en versifierad kritik betitlad "Om dem som inbilla sig vara Poëter", gjorde han upp en kanon med tio högt ansedda poeter. Förutom de ovan nämnda Stiernhielm och Brenner listar han bland andra Samuel Columbus, Lucidor, Spiegel och Dahlstierna. Samtliga var kända som diktare av tillfällespoesi och det var förstås inte dem som Triewald ville hudflänga. Se Samuel Triewald, "Om dem som inbilla sig vara Poëter", i Carl Fehrman & Magnus von Platen (utg.), *Sveriges litteratur*, II, Stockholm 1965, s. 260–269.

6. Per S. Ridderstad, "Vad är tillfällesdiktning? En kort översikt", i *Personhistorisk tidskrift* nr 76, 1980 [s. 25–41], s. 33. Se även av samme författare "Tryckt för tillfället", i Harry Järv (red.), *Den svenska boken 500 år*, Stockholm 1983, s. 234–258.

7. Se Jakov Borovskij, *Opera Philologica*, Sankt-Peterburg 2009, s. 423–453, och Denis Keyer, "Carmina Latina", i *Philologia Classica* 9 (2014), s. 351–358, samt densamme, "Carmina Natalicia", i *Aristeas* 15 (2017), s. 11–20.

8. Hans-Henrik Krummacher, "Das barocke Epicedium. Rhetorische Tradition und deutsche Gelegenheitsdichtung im 17. Jahrhundert", i *Jahrbuch der Deutschen Schillergesellschaft* 18 (1974), s. 89–147, och Wulf Segebrecht, *Das Gelegenheitsgedicht. Ein Beitrag zur Geschichte und Poetik der deutschen Lyrik*, Stuttgart 1977.

9. Stina Hansson, "Bröllopslägrets skald och bärems". *En studie i Lucidors tillfällesdiktning* (diss.), Göteborg 1975.

10. Allan Ranius, *Biographica minora. Förteckning över personversar och likpredikningar tryckta i Linköping 1636–1970*, Linköping 1987; Hans Sallander, *Personversar tryckta i Skara under 1700-talet. Biografisk förteckning*, Göteborg 1971.